

KVARTERET TORNVÄKTAREN

Arkeologisk undersökning

L1951:5633

Norr 33:4

Kvarteret Tornväktaren

Gävle stad och kommun

Gästrikland

Frida Löjdström

KVARTERET TORNVÄKTAREN

Arkeologisk undersökning

L1951:5633

Norr 33:4

Kvarteret Tornväktaren

Gävle stad och kommun

Gästrikland

Rapport 2022:01

Frida Löjdström

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2022

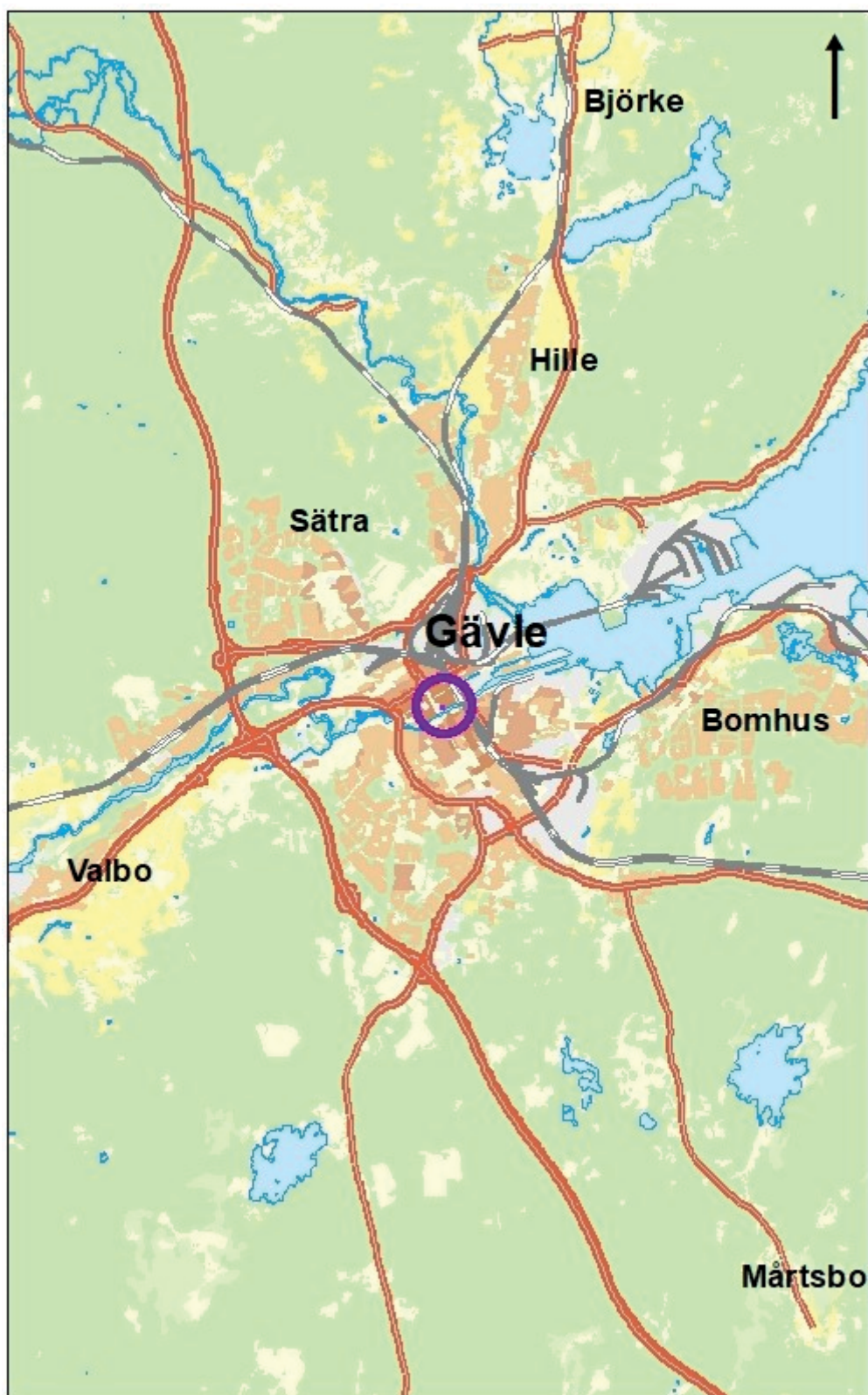
Omslagsbild: Bo Ulfhielm, Sweco, rensar fram en anläggning. Foto: Frida Löjdström, Länsmuseet Gävleborg.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC BY, undantaget kartmaterial: ©Lantmäteriet, dnr I2018/00110.ISSN 0281-3181

Tryck: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning	6
Bakgrund.....	6
Syfte och metod	6
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Historiskt kartmaterial.....	7
Resultat	9
Fynd	12
Diskussion.....	14
Förslag på vidare åtgärder.....	14
Referenser	15
Historiska kartor och källor.....	15
Administrativa uppgifter.....	16
Bilaga 1. Fyndtabell	17

Figur 1. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetskarta. Undersökningsområdet är markerat med lila cirkel. Skala 1: 100 000.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har tillsammans med Sweco utfört en arkeologisk undersökning inom kvarteret Tornväktaren i Gävle stad och kommun, den 11:e maj 2021. Den arkeologiska undersökningen föranleddes av Gavlefastigheters planer att förlänga en befintlig ekonomibyggnad.

I samband med undersökningen grävdes ett 25 kvadratmeter stort och 0,3–1,2 meter djupt schakt. Schaktet grävdes direkt sydsydöst om den befintliga ekonomibyggnaden. Vid undersökningen påträffades ett antal fynd i form av keramik, obrända ben, krita och spik i ett omrört lager. Mot botten av lagret påträffades resterna efter en husgrund. Huset kunde ej återfinnas i det historiska kartmaterialet, eftersom det nästan uteslutande är administrativa byggnader som redovisas i kartmaterialet över Gävle stad. Eftersom det inte heller framkom några daterbara fynd som säkert kan kopplas till husgrunden, så går grunden inte att datera.

BAKGRUND

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gavlefastigheter utfört en arkeologisk undersökning på fastigheten Norr 33:4 inom Kvarteret Tornväktaren i Gävle stad och kommun. Undersökningen föranleddes av Gavlefastigheters planer att förlänga en befintlig ekonomibyggnad. I samband med tillbyggnationen kommer schaktningsarbete att utföras på en yta sydsydöst om ekonomibyggnaden. Arbetet berör fornlämningen L1951:5633 (Gävle 51:1) som utgörs av Gävles stadslager. Undersökningen gjordes efter beslut av Länsstyrelsen Gävleborg (Lst dnr 2818-2021, daterat: 2021-05-11). Den arkeologiska undersökningen utfördes 2021-05-24 av Länsmuseet Gävleborg i samarbete med Sweco.

SYFTE OCH METOD

Syftet med undersökningen var att beskriva fornlämningens utbredning och med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera och om möjligt avgränsa fornlämningen. Undersökningsområdet grävdes skiktvis med maskin samt handrensades vid behov. Schaktet och påträffade anläggningar och byggnadskonstruktioner dokumenterades med profilritning samt fotograferades och mättes in med RTK-GPS.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Gävle stad är uppbyggd på en kombination av lera-silt och postglacial sand samt historiska och sentida, påförda lager, mestadels sentida fyllnadsmassor från 1800- till 1900-talet.

Exploateringsområdet ligger centralt inom fornlämning L1951:5633 som utgörs av Gävle stads stadslager. Staden omnämns för första gången under 1400-talets första hälft och fick stadsrättigheter år 1446. Det finns många historiska källor som belyser platsens vikt för handeln mellan framför allt Norrland och Stockholm under 1400- och 1500-talet. De arkeologiska källorna för Gävle stads medeltid är ännu inte lika omfattande som de skriftliga källorna, med det förekommer nedslag av senmedeltida dateringar och kulturlagerrester.

Gävle stad har drabbats av flera stadsbränder genom tiderna. Staden brann år 1569, 1603, 1776 och 1869. Detta har resulterat i att det finns väldigt få skriftliga dokument och källor bevarade om det tidiga Gävle. Stadens handlingar förvarades i rådhuset, vilket brann vid samtliga stadsbränder. År 1697 utsattes Rådhuset dessutom för ytterligare en brand. Troligen förstördes många dokument i någon av dessa bränder.

I Eric Tunelds tredje band av ”Geographie öfver Konungariket Sverige” från 1794 beskrivs Gävle stad på följande sätt:

*GEFLE, Lat. Gevalia, en ansenlig Stapelstad,
belägen å Landets Östra sida vid en Vik af Norrbotten,
där Gefle-Ån utfaller, och 2 mil från yttre Hafsbandet, (...).
Bygnaden som före sista branden bestod af Trähus utom
Några få af Sten, utgöres nu af många vackra Stenhus,
särdeles omkring Torget och vid Strandgatan. Redan 1782 voro
21 stora Stenhus upförde, och flere äro sedan tilkomne.*

Ett antal arkeologiska insatser har gjorts inom fornlämningen (L1951:5633) under åren, med varierat resultat. Sentida exploateringar och ledningsdragningar har till stor del fragmentiserat bilden, så att partier med helt bortgrävda kulturlager bryts av med linser och mindre ytor med förhållandevis välbevarade lager.

Det har också undersökts mer omfattande kulturlager i Gävle stad. I kvarteret Tornväktaren, direkt norr om den nu aktuella ytan, har man tidigare undersökt en yta där bland annat en rustbädd påträffades, möjligen från 1700-talet (Roslund-Forenius 2005).

I kvarteren Oxenstjärna och Pechlin har flera undersökningar utförts där man kunnat belägga fynd, kulturlager och byggnadsrester från 1600-talet och framåt (Elfwendahl 1994, 1996a & 1996b, Bergholt & Grälls 1994).

I kvarteret Oxenstjärna påträffades även keramik av typer som normalt påträffas i 1300-tals och 1400-tals lager, bland annat ett mynningsparti av ett salvekrus (Elfwendahl 1996b). Detta är därmed en av få platser i Gävle stad där medeltida fynd gjorts (Ulfhielm 2005). Tyvärr låg fynden i omrörda lager, men de indikerar sannolikt medeltida bebyggelse i närområdet.

I samband med schaktning för fjärrkyla längs med delar av Kyrkogatan, Norra Rådmansgatan, Ruddamsgatan, Hattmakargatan och Drottninggatan år 2014 påträffades två troliga rester av byggnader och flertalet kulturlager (Ulfhielm 2015).

Vid Börsplan i kvarteret Horn påträffades bland annat en husgrund troligen tillkommen efter 1776 års stadsbrand (Ulfhielm 2016).

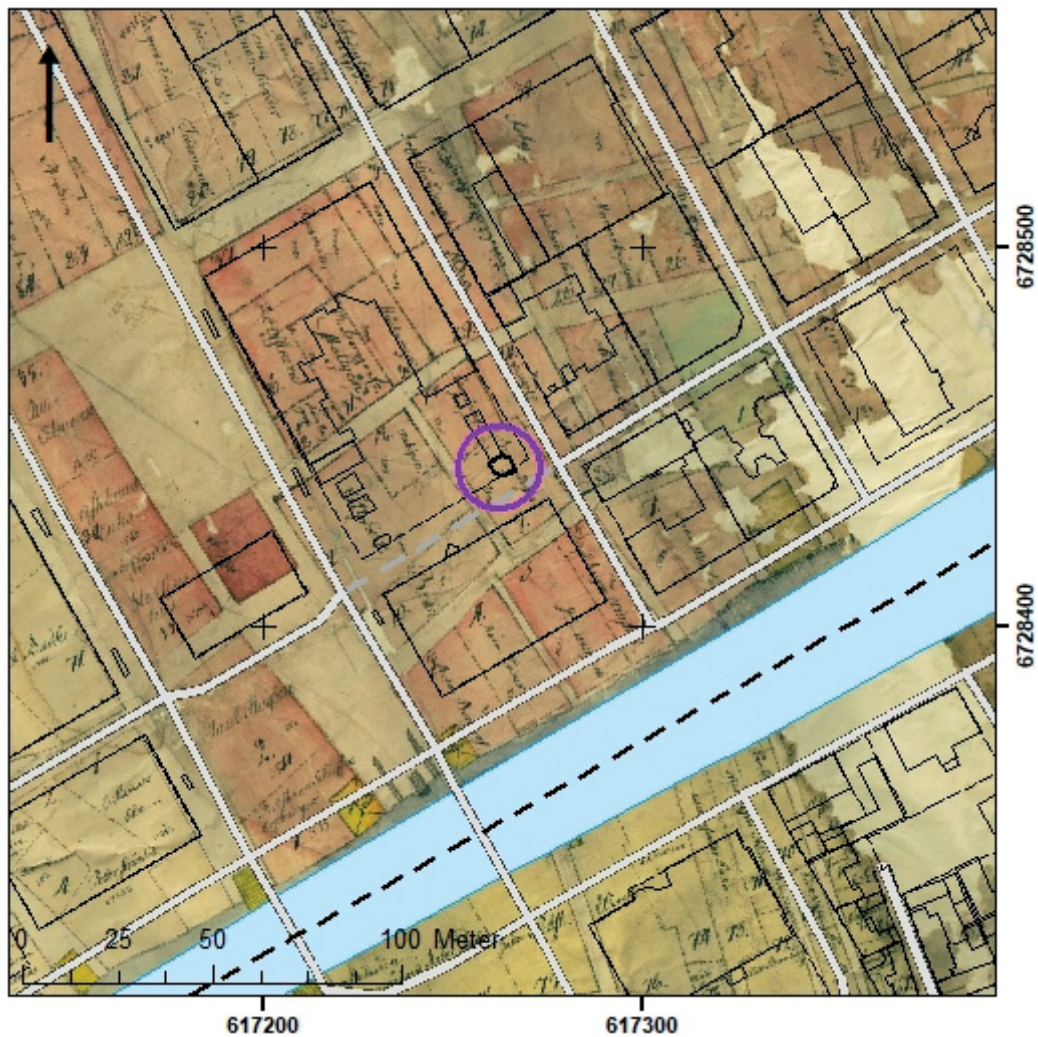
HISTORISKT KARTMATERIAL

Gävle stad nämns i Erik av Pommerns skattebok för år 1413 och staden fick sina stadsprivilegier år 1446 med friheter att bland annat bedriva handel med utlandet och andra inhemska hamnar. Denna frihet till utlandshandel har dock stundom inskränkts under 1500-talet och 1600-talet.

Det historiska kartmaterialet över Gävle stad som berör exploateringsområdet omfattar kartor från 1600-talets första hälft till och med ekonomiska kartan år 1954.

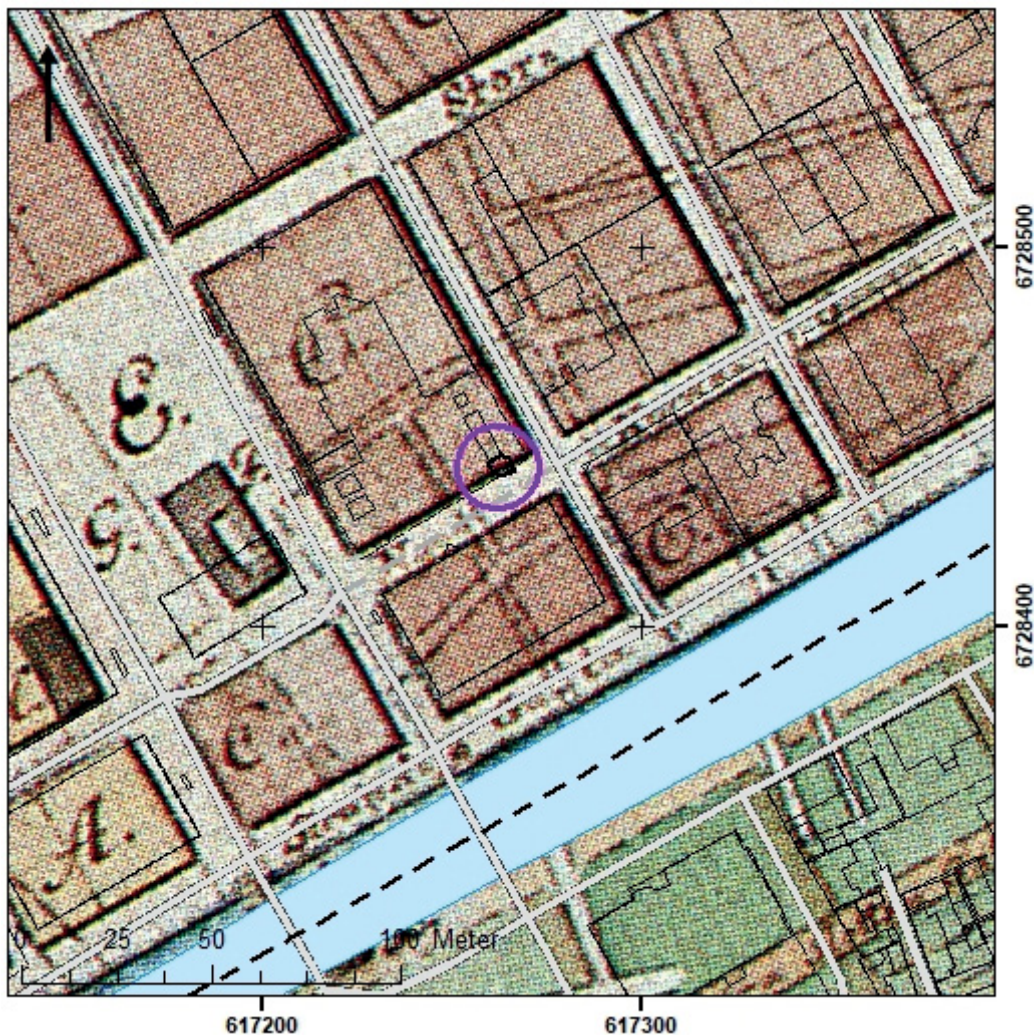
De tidigaste kända kartorna över Gävle stad är från 1646 och en odaterad karta, som troligen är från 1630-talet. Utöver stadens administrativa byggnader, slottet med tillhörande byggnader och kyrkan redovisas inte många byggnader i kartmaterialet, utöver stolphärbren och fiskebodan.

På en karta från 1748 (figur 3) ligger det aktuella undersökningsområdet inom en tomt som ägs av dåvarande borgmästaren Wittstock.

Figur 3. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetskarta. I bakgrunden ligger 1748 års stadsplan över Gävle stad (LMA 21-gäs-1). Det undersökta schaktet är markerat med svart och inringat i lila. Skala 1:2 000.

Efter den stora stadsbranden år 1776 upprättades en ny grundritning över Gävle stad av Jonas Brolin (figur 4). Gatorna och kvarteren präglas nu av mycket rakare kanter och vinklar, vilka till stor del stämmer överens med innerstadens form idag. Kartan visar även hur de tidigare kvarteren var utformade innan de förstördes i branden.

Figur 4. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetskarta. I bakgrunden ligger en regleringskarta över Gävle stad från 1776 (KA K/GS/22/K2/1). Det undersökta schaktet är markerat med svart och inringat i lila. Skala 1:2 000.

RESULTAT

Den arkeologiska undersökningen utfördes den 24:e maj år 2021. Vid undersökningstillfället upptogs ett schakt som var cirka 25 kvadratmeter stort och 0,3–1,2 meter djupt och var som djupast i den södra delen. Schaktet grävdes direkt sydsydöst om den befintliga ekonomibyggnaden (se figur 7). Cirka 0,4 meter under befintlig markyta påträffades ett antal stora stenar och stenblock som var mellan 0,2–1,0 meter stora. Stenarna låg samlade på rad i östnordöst-västsydvästlig riktning.

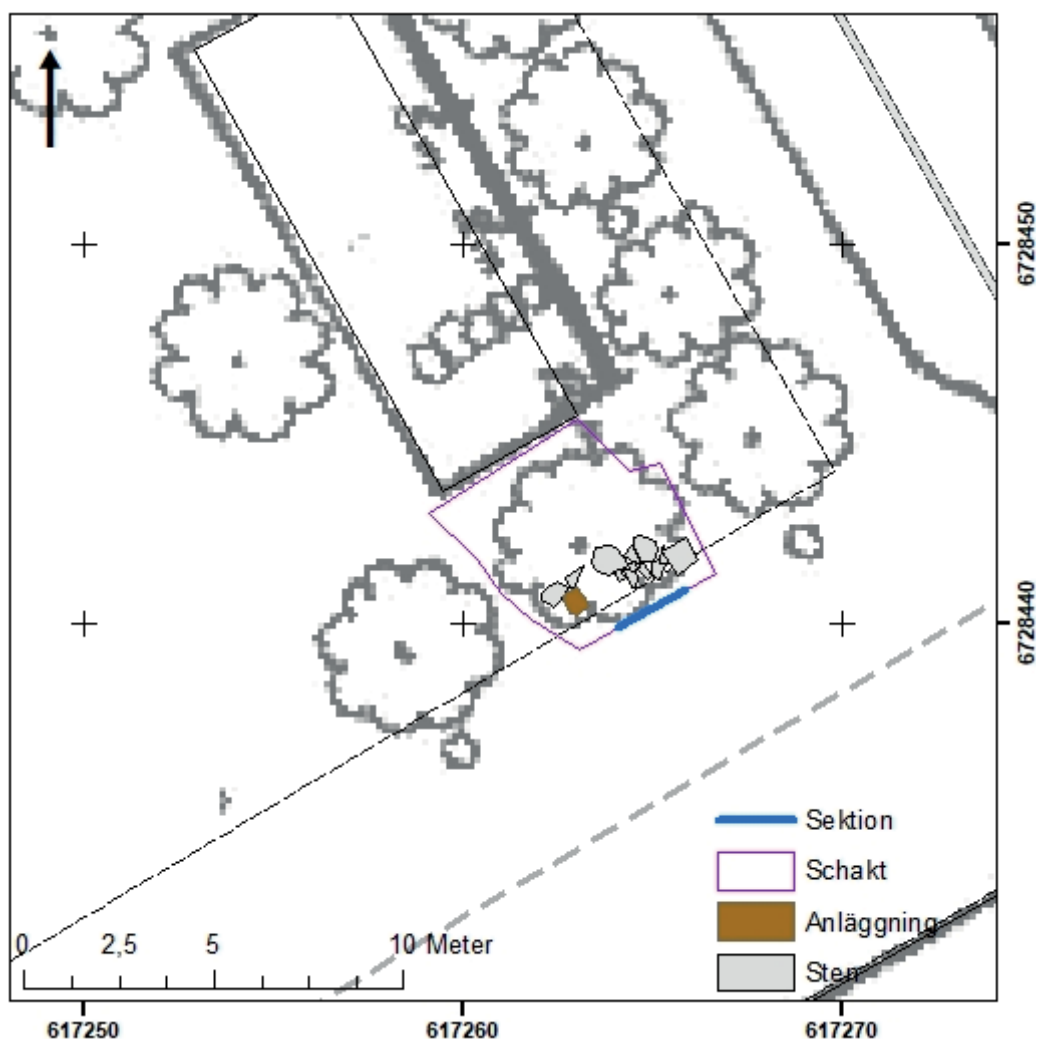
Figur 5. Husgrundens syllstenar under framrensning. Foto: Bo Ulfhielm, taget mot västsydväst.

I nära anslutning till två av stenarna påträffades även en anläggning i botten av schaktet på ett djup om cirka 1,2 meter. Anläggningen var ungefär 0,5–0,6 meter och närmast rektangulär i formen med rundade kanter. Den undersöktes stratigrafiskt och var cirka 0,2–0,25 meter djup samt hade plan och något oregelbunden botten. Anläggningen utgjordes till största del av trä i olika förmultningsstadier, där kärnvirket var bäst bevarat, varför den tolkas som resterna av en stolpe av trä. Stenarna och anläggningen mättes in och tolkades som rester efter en husgrund.

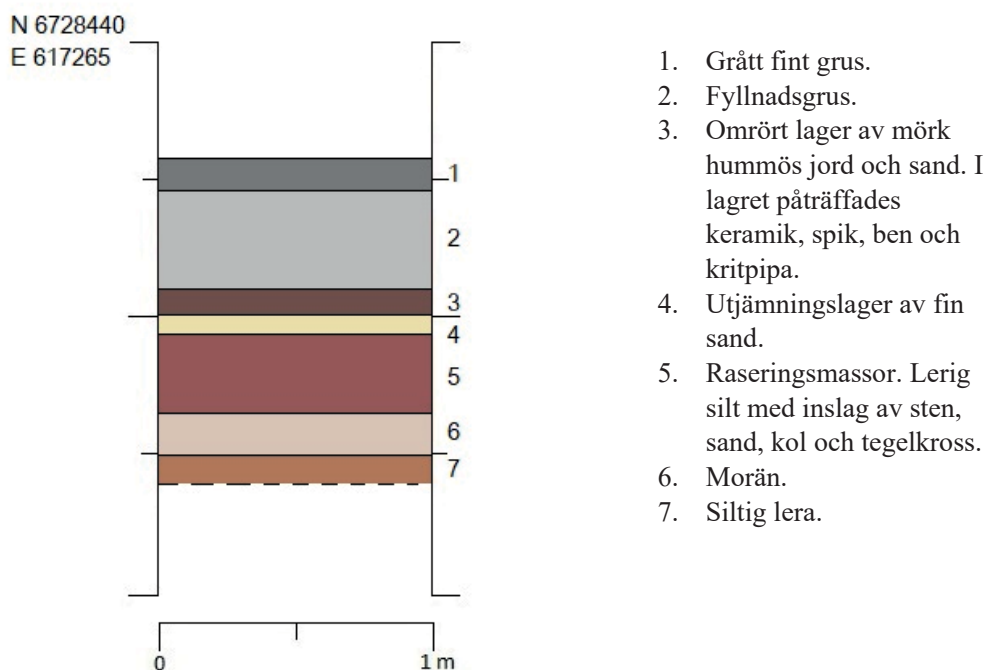

Figur 6. Foto på den enda anläggningen som framkom vid grävarbetet. Anläggningen (markerad med rött) utgörs av resterna av en stolpe som stöttas av två stenar (markerade med gult). Foto: Frida Löjdström.

Vid den arkeologiska undersökningen som Läns museet Gävleborg utförde direkt nordnordväst om det aktuella undersökningsområdet, påträffades också ett antal stenblock på rad i östnordöst-västsydvästlig riktning (Roslund-Forenius 2005). Dessa ligger alltså parallellt med de stenar som påträffades vid undersökningen för denna rapport (figur 7), med cirka sex meters mellanrum. Det är högst sannolikt att dessa tillsammans utgör delar av samma husgrund.

Figur 7. Utdrag ur Lantmäteriets fastighetsregister, med ritning från tidigare arkeologisk utgrävning (Roslund-Forenius 2005). Skala 1:200.

Figur 8. Profilritning av lagerföljden i det undersökta schaktet. Sektionens position redovisas i figur 7.

Fynd

Förutom resterna efter husgrunden påträffades också ett antal fynd i form av obrända ben, keramik, skaft från kritpipa och spik (figur 9–12). Samtliga fynd framkom dock i ett mycket omrört lager (lager 3, figur 8) direkt ovanför husgrunden. Samtliga fynd togs in och dokumenterades, men endast keramiken (fynd 1) sparades. Resten av fynden har gallrats.

Figur 9. Obrända ben (F2) påträffade i lager 3 (figur 8).

Figur 10. Keramik (F1) påträffad i lager 3 (figur 8).

Figur 11. Skaft från kritpipa (F3) påträffad i lager 3 (figur 8).

Figur 12. Spik (F4) påträffad i lager 3 (figur 8).

DISKUSSION

Gävle stad har drabbats av åtminstone fyra större stadsbränder under åren 1569, 1603, 1776 och 1869 som har ödelagt stora delar av staden.

I det undersökta schaktet noterades ett omrört lager med fynd av spik, obrända ben, keramik och kritpipa, samt ett möjligt raseringslager med inslag av kol (lager 3 och 5, figur 8). Mellan dessa lager var ett tunt utjämningslager av sand (lager 4, figur 8). Stenarna tillhörande husgrunden omslöts av alla de tre ovanstående lagren. Inget hus kunde identifieras på platsen i det historiska kartmaterialet, eftersom det nästan uteslutande är administrativa byggnader som redovisas i kartmaterialet över Gävle stad. Eftersom det inte heller framkom några daterbara fynd som säkert kan kopplas till husgrunden, så går den inte heller att datera.

FÖRSLAG PÅ VIDARE ÅTGÄRDER

Länsmuseet Gävleborg anser att inga ytterligare åtgärder är nödvändiga i samband med schaktningsarbetet.

Det är Länsstyrelsen Gävleborg som fattar beslut om vidare åtgärder.

REFERENSER

- Bergholt, H och Grälls, A. 1994. *Pechlin*. UV Uppsala rapport 1994:40. Riksantikvarieämbetet.
- Elfwendahl, M. 1994. *Pechlin*. UV Uppsala rapport 1994:66. Riksantikvarieämbetet.
- Elfwendahl, M. 1996a. *Kvarteret Oxenstjärna 1*. UV Uppsala rapport 1996:29. Riksantikvarieämbetet.
- Elfwendahl, M. 1996b. *Kvarteret Oxenstjärna 3*. UV Uppsala rapport 1996:24. Riksantikvarieämbetet.
- Roslund-Forenius, Y. 2005. *Kvarteret Tornväktaren*. Slutredovisning Länsmuseumet Gävleborg 2005.
- Ulfhielm, B. 2005. *Det äldsta Gävle*. Rapport Länsmuseumet Gävleborg 2009:01.
- 2015. *Fjärrkyla, etapp 1 och 2*. Rapport Länsmuseumet Gävleborg 2015:04.
 - 2017. *Börsplan 2016*. Rapport Länsmuseumet Gävleborg 2017:15.

Historiska kartor och källor

Lantmäterimyndigheternas arkiv (LMA):

21-gäs-20. Gävle stad. Stadsplan år 1706.

21-gäs-1. Stadsplan över Gävle stad år 1748.

Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA):

V14-1:1. Gävle stad. Stadsplan odaterad (troligen 1630-tal).

V14-1:3. Gävle stad. Stadsplan år 1741.

Rikets allmänna kartverks arkiv (RAK):

J133-13h5e67, Gävle, Ekonomiska kartan år 1967.

Riksarkivet: Svenska stads- och fästningsplaner (KrA):

0424:036:027, Gamla stadsplanen, Gävle, år 1646.

Gävle kommunarkiv (KA):

K/GS/22/K2/1. Gävle stad år 1776. Reglering.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens diarienummer: 2818-2021

Länsstyrelsens beslutdatum: 2021-05-11

Länsmuseet Gävleborgs diarienummer: 2021-81/320

Undersökningstid: 2021-05-24

Projektledare: Frida Löjdström

Personal: Frida Löjdström, Länsmuseet Gävleborg och Bo Ulfhielm, Sweco

Fastigheter: Norr 33:4

Kommun: Gävle stad och kommun

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Undersökt area: 25 m²

Arkeologitimmar i fält: 16

Dokumentationshandlingar: förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv.

Fynd: F1 har tillvaratagits och förvaras på länsmuseet i väntan på fyndfördelning.

BILAGA 1. FYNDTABELL

F-nr	Typ	Material	Antal	Beskrivning	Status
1	Obestämd	Keramik	4	Fyra fragment botten/buk/mynning av fat och kruka, yngre rödgods.	
2	Avfall	Ben	2	Två fragment av slakt-/matavfall.	Gallrad
3	Kritpipa	Lera	2	Två fragment av pipskaft, kritpipa.	Gallrad
4	Spik	Järn	1	Mycket eroderad järnspik, troligen handsmidd.	Gallrad

Tabell 1. Fyndtabell.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, SÖDRA STRANDGATAN 20, 802 50 GÄVLE. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE